

МОВНІ КЛІШЕ У ФРАЗЕОЛОГІЧНІЙ СИСТЕМІ МОВИ

Анна МЕДВЕДЬ (Кіровоград, Україна)

У статті визначено особливості мовних кліше у фразеологічній системі мови та окреслено основні блоки їх значень.

The paper deals with peculiarities of set expressions. The main blocks of their meanings in the phraseological system of language are described.

Мовні кліше, як і всі мовні одиниці, що відтворюються, необхідно розглядати всередині фразеологічної системи мови. Фразеологічні одиниці, мовні штампи, ситуативні кліше, терміни, прислів'я та образні висловлювання належить до тих одиниць, що ускладнюють або уповільнюють процеси оперативного обміну інформацією під час міжмовного спілкування, що супроводжується перекладом [1: 102].

Мета статті полягає у виокремленні специфіки та особливостей функціонування фразеологічних виразів, до яких належать мовні кліше.

Матеріал статті – мовні кліше, які подані у словниках. **Предмет** охоплює їхні риси та лінгвокультурологічну основу, які становлять певні труднощі при перекладі українською мовою.

Фразеологізми – одна з універсальї мовлення. В них знаходимо відображення історії народу, своєрідність його культури та побуту [4: 4–5]. У фразотворенні величезну роль відіграє людський фактор, тому що переважна більшість фразеологізмів пов'язана з людиною, різними сферами її діяльності. Ш. Баллі стверджував: "Віковічна недосконалість людського розуму виявляється також і в тому, що людина завжди прагне одухотворити усе, що її оточує. Вона не може уявити собі, що природа мертва та бездушна; її уява постійно наділяє життям неживі предмети, але це ще не все: людина постійно наділяє предмети зовнішнього світу рисами та прагненнями, властивими її особистості" [4: 130–134].

Фразеологія – надзвичайно складне явище, вивчення якого потребує свого методу дослідження, а також використання даних інших наук – лексикології, граматики, стилістики, фонетики, історії мови, історії, філософії, логіки та країнознавства [4: 5–6]. Тому, при перекладі фразеологізмів та ідіом рідною мовою, потрібно підбирати вислови та мовні кліше, які відповідають саме менталітету та культурі мови перекладу.

Термін «фразеологія» має два значення: розділ мовознавства, що вивчає стійкі сполучення слів, їхній склад, будову та значення; сукупність стійких сполучень слів – фразеологічних одиниць певної мови. Стійке сполучення двох і більше слів, яке в процесі мовлення відтворюється як готова словесна формула і звичайно є семантичною цілісністю, називається фразеологічною одиницею, або фразеологізмом. У мові фразеологізми функціонують нарівні з окремими словами і становлять частину її лексики. Фразеологізм складається не менше як із двох слів – компонентів, при чому як складники в ньому виступають не лише повнозначні, а й службові слова: *багатіти думкою, камінь спотикання, збити з пантелику, загнати на слизьке, стріляти з гармат по горобцях, як на сповіді, не за горами, з душею*. Серед мовознавців поки що немає єдиної думки, які мовні утворення слід зараховувати до фразеологізмів. Очевидно, слід розрізняти фразеологізми у вузькому розумінні (власне фразеологізми, або фразеологізми) і в широкому розумінні (фразеологічні вирази). Власне фразеологізми своїм лексичним значенням рівнозначні окремим словам або словосполученням: *бути на сьомому небі – почуватися щасливим; брати за душу – розчулювати; робити з мухи вола – перебільшувати; мокрим рядном накрити – лаяти; права рука – найближчий помічник; мороз іде поза спиною – страшно, як сніг на голову – зненацька*. Вони характеризуються образністю і водночас нерозкладністю лексичного значення, співвіднесеністю його з певним цілісним сигніфікатом. Наприклад, у реченні *Треба ж до такої міри втратити глузд, щоб повірити, начебто можна чинити такі речі – палити, топтати чужу землю, нищити народ і потім сухим вийти з води* (Ю. Бедзик) фразеологізм *сухим вийти з води* викликає в уяві лише образ води та сухого одягу як натяк, але повністю й чітко усвідомлюється як поняття «уникнути покарання». Для власне фразеологізмів властиве певне емоційно-експресивне забарвлення. Наприклад, прислівник

тривожно лише констатує стан людини, тим часом фразеологізм *коти шкребуть на серці* має ще й виразне конотативне забарвлення, викликає певні емоції: *Ніби все правда і правильно, а десь на серці коти шкребуть* (В. Собко). У фразеологічних виразах слова більшою мірою, у власне фразеологізмах, зберігають своє індивідуальне значення. Самі фразеологічні вирази, як правило, позбавлені певного емоційно-експресивного забарвлення. Але вони, як і власне фразеологізми, функціонують у мовленні як готові, усталені поєднання двох або більше слів. До фразеологічних виразів належать: **мовні кліше і штампи**: *ринкові реформи, соціальна програма, сфера обслуговування, мати велике значення*; **складені найменування**: *річ у собі, коефіцієнт корисної дії, адамове яблуко (борлак), грудна жаба, білий гриб, м'яка вода, Чорне море*; **прислів'я та приказки**: *вовків боятися – в ліс не ходити. З великої хмари малий дощ буває; крилаті вислови: боріться – поборете (Т. Шевченко). Лиш боротись – значить жити (Франко)*. Фразеологія формувалася протягом століть, акумулюючи в собі життєвий досвід народу.

В.М. Телія робить висновок, що необхідно розрізняти декілька класів фразеології: Фразеологія-1, що вивчає цілком ідіоматичні поєднання слів; Фразеологія-2, що вивчає лексичні колокації з аналітичним типом значення; Фразеологія-3, що досліджує кліше, близькі до зрощень, що вивчає Фразеологія-2 за ознакою стандартизованості; Фразеологія-4, що вивчає газетні та літературно-публіцистичні штампи; Фразеологія-5, що вивчає прислів'я та приказки, цей різновид В.М. Телія умовно відносить до фразеологічного складу; Фразеологія-6, що займається вивчення крилатих виразів. Таким чином, мовному кліше належить далеко не останнє місце в ієрархії фразеологічних одиниць, оскільки перших чотири розділи фразеології В.М. Телія відносить до власне лінгвістичних [8: 75].

Визначення кліше в енциклопедії «Кругосвет» також констатує наявність в кліше фразеологічного початку: «застывшие речения, осознаваемые как несвободные (т.е. воспроизводимые целиком) всеми носителями языка» (<http://www.krugosvet.ru/articles/69/1006975a1.htm>). Дійсно, стійка форма є проявом лексичної стійкості, а відтворення у мові всіх носіїв мови свідчить про стійкість вживання, яка є ознакою того, що така фразеологічна одиниця є одиницею мови, загальним здобутком у мовній спільноті, а не індивідуальним оборотом. Перераховані два типи стійкості, за А.В. Куніним, разом зі стійкістю повністю або частково переосмисленого значення, структурно-семантичною та синтаксичною стійкістю, складають поняття мінімальної стійкості на фразеологічному рівні [4: 34].

Подібне визначення кліше ми зустрічаємо також у Ю.В. Рождественського, який, услід за французькими лінгвістами, визначає кліше як «готові одиниці мови, які відтворюються» [5: 213]. Ю.В. Рождественський також зазначає той факт, що існує вузьке та широке розуміння цього терміну. У вузькому значенні він відносить до кліше лише фразеологізми, а в більш широкому сенсі – також слова, і морфеми, і граматичні конструкції. Про фразеологічність кліше також говорить і Д.Е. Розенталь, він зазначає, що «кліше створює конструктивну одиницю, яка зберігає свою семантику, а в багатьох випадках і виразність» [6: 168]. Розенталь констатує наявність у кліше такої фразеологічної ознаки, як відтворюваність.

Майже ідентичне розуміння кліше спостерігаємо у М.Д. Городникової і Д.О. Добровольського, які вважають, що кліше є одним із типів ситуативно пов'язаних виразів [3: 10-11]. Ситуативність – це важлива ознака, який відрізняє мовні кліше від усіх останніх видів кліше. Крім лінгвістичних ознак, у кліше також яскраво виражена ознака ситуативної стійкості.

Як зазначає В.В. Гвоздєв, кліше – це «фразеологізми плюс ще дещо», і лише після визначення цього «дещо», ми виявимо специфіку кліше [2: 6]. У зазначеній роботі В.В. Гвоздєва пропонуються досить чіткі критерії виокремлення кліше в окремий клас лексичних одиниць.

Ще однією важливою ознакою кліше є їх прагматичний характер. На наш погляд, кліше є прагматичними комунікативними фразеологізмами, які оформлюють ту чи іншу ситуацію спілкування на всіх етапах її розвитку, забезпечуючи бажаний комунікативний ефект. Зазначений прагматичний характер кліше пояснює всі неточності його фразеологічної

природи: вимоги до ситуації спілкування, які змушують кліше бути досить «гнучкими» щодо семантичної зв'язності їх компонентів та граматичного оформлення.

Відмінність кліше від фразеологізма, або, як його називають зарубіжні лінгвісти, ідіоми, яскраво можна помітити при порівнянні одиниць, які належать до Фразеології – 1, тобто зрощення та єдності і, відповідно, Фразеології-3. У зарубіжних працях термін «кліше» майже завжди використовується як синонім терміна «ідіома», який досить багатозначний. Англійські дослідники використовують його, не вказуючи на жодні відмінності на лексичному і граматичному рівнях, на позначення слів, значення яких важко або неможливо вивести зі значення цих же слів поза ідіомою.

Автори одного з посібників з вивчення англійських стійких виразів, розглядаючи ідіоми, зазначають, що «цей термін поєднує в собі не лише власне фразеологізми, але й словосполучення, типові для англійської мови, такі як *in earnest, what's it all about, at the latest*. Між мовними кліше та власне фразеологізмами помічаємо певну подібність. Подібність проявляється у стійкості їх вживання. Але стійкість у цих одиниць різна: у власне фразеологізмів помічаємо на рівні їх лексико-граматичного складу, кліше, крім цього, безпосередньо пов'язані зі ситуацією спілкування, в якій вони функціонують. На зразок того, якщо з власне фразеологізма зникає один із компонентів, або він замінюється іншим, то весь сенс виразу перекручується, так і в ситуації невживання кліше саме в той час, коли очікується його вимовлення, ситуація може цілком змінитись, що призведе до затруднення комунікації.

Кліше, як стійкі одиниці, як одиниці, що репродукуються, як власне і фразеологізми, часто співпадають з останніми за формою (*Don't take it to heart – не приймай близько до серця*). Але власне фразеологізми володіють деякою переосмисленістю значення, в той час як кліше не завжди володіють навіть частково переосмисленими значеннями і саме тому ми не можемо прирівняти їх до фразеологізмів. Відмінність кліше від власне фразеологізмів також спостерігаємо у їхній образності. Однак, не всі кліше позбавлені образності, наприклад кліше *I'm all ears* містить в собі яскраву метафору, тому цей критерій не є суворим для розмежування кліше і власне фразеологізмом. С.Г. Тер-Минасова згадує, що навіть звичні для нас кліше можуть у певних ситуаціях «проявляти ознаки життя» [8: 238]. При цьому, ми не можемо не погодитись, що деякі кліше дійсно позбавлені образності (*if you ask me, just a minute*).

Фразеологічний статус кліше не викликає значних розбіжностей думок у лінгвістів, на відміну від визначення самого поняття кліше. При цьому ми часто зіткнуємось з підміною понять, оскільки різні дослідники не зазначають відмінностей між кліше і ідіомами (власне фразеологізмами, штампами (шаблонами), стереотипами, прислів'ями та приказками).

Перспективним для подальшого дослідження є з'ясування мовленнєвих особливостей мовних кліше, а також розширення мов порівняння із залученням, зокрема, української, німецької та інших індоєвропейських мов.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Василюк І.М. Фразеологізми як одиниці міжмовної комунікації (проблеми перекладу) // Вісн. Житомир. держ. ун-ту ім. І. Франка. – 2004.– N 17. – С. 102–103.
2. Гвоздев В.В. Контекст и некоторые проблемы переадресации клише / В.В. Гвоздев // Роль контекста в реализации семантических особенностей языковых единиц. – Курск, 1987. – С.14–22.
3. Городникова М.Д., Добровольський Д.О. Німецько-руський словарь речевого общєния / М.Д. Городникова, Д.О. Добровольський. – М.: «Русский язык», 1998. – 332 с.
4. Кунин А. В. Курс фразеологии современного английского языка. – М.: Высшая школа, 1986. – С. 3–10, 128–139.
5. Рождественский Ю.В. Что такое «теория клише» / Ю.В.Рождественский / В кн. Г.Л. Пермякова. От поговорки до сказки (Заметки по общей теории клише). – М.: «Наука», 1970. – 240 с. – С. 213–236.
6. Розенталь Д.Э., Теленкова М.А. Словарь-справочник лингвистических терминов / Д.Э. Розенталь, М.А. Теленкова. – М.: ООО «Изд-во АСТ», 2001. – 624 с.
7. Телия В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвострановедческий аспекты / В.Н. Телия. – М.: «Школа и языки русской культуры», 1998. – 288 с.
8. Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация: Учебное пособие / С.Г. Тер-Минасова. – М.: «Слово/Slovo», 2000. – 262 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Анна Медвєдь – аспірантка кафедри перекладу та загального мовознавства Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В. Винниченка.

Наукові інтереси: зіставна семантика.